

แนวความคิดเรื่องสถานที่ และปรากฏการณ์วิทยา กับการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น Concept of Place and Phenomenology in the Study of Vernacular Architecture

อดิศร ศรีเสาวนันท* และวีระ อินพันทัง**

Adisorn Srisaowanunt and Vira Inpuntung

บทคัดย่อ

แนวความคิดเรื่องสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม เป็นกลุ่มของความคิดที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกธรรมชาติที่มีงานสถาปัตยกรรมเป็นตัวกลาง โดยส่วนหนึ่งของแนวคิดพัฒนามาจากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา แนวคิดนี้ในเชิงทฤษฎีเริ่มต้นขึ้นราวปี ค.ศ. 1960 โดยในตอนแรกเป็นการวิพากษ์ “ที่ว่าง” ของยุคสมัยใหม่ที่ขาดการเชื่อมโยงกับชีวิตมนุษย์ ต่อมาในช่วง 25 ปีหลังมาจึงเริ่มพัฒนาไปเป็นองค์ความรู้ที่มีทฤษฎี แนวคิด และวิธีการศึกษาของตัวเอง นอกจากนี้ความหมายของสถานที่มักจะถูกอธิบายเปรียบเทียบกับ หรือมี “ที่ว่าง” รวมอยู่ด้วยเสมอ

ในการศึกษาความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรมนั้น นิยมใช้วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยาที่เป็นทั้งวิธีคิดและเครื่องมือในการทำงาน ในเชิงปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาต้องการที่จะนำเอาโลกแห่งชีวิตกลับมาสู่การคิดทางปรัชญาอีกครั้ง โดยมีเป้าหมายที่จะศึกษาถึงความดั้งเดิม แก่น รากเหง้าของมนุษย์ ในเชิงวิธีการศึกษา ปรากฏการณ์วิทยาเน้นให้ความสำคัญกับความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ในฐานะบุคคลที่หนึ่ง ซึ่งมีความลึกและหลากหลาย โดยใช้วิธีการทั้งการสอบสวน หรือตีความ ปรากฏการณ์นั้นๆ นอกจากนี้ทัศนคติที่เปิดกว้างของผู้วิจัยยังเป็นสิ่งสำคัญของวิธีการนี้

ตัวอย่างของการใช้ปรากฏการณ์วิทยาในการศึกษาเรื่องสถานที่ก็ได้แก่ งานเขียนของ Christian Norberg-Schulz ซึ่งเสนอการมีอยู่ของสถาปัตยกรรมว่าเกิดขึ้นระหว่าง ผืนดิน-ท้องฟ้า-ภายใน-ภายนอก ข้อเสนอเรื่อง Insideness – Outsideness ของ Edward Relph ซึ่งเสนอว่าความรู้สึกถึงความเป็นสถานที่เกี่ยวข้องกับความเป็นภายในสู่ภายนอก ในแบบต่างๆ 7 แบบ การตีความการรับรู้ของมนุษย์จาก การเคลื่อนไหว น้ำหนัก และความเป็นวัตถุ ในการแสดงออกขององค์ประกอบ พื้น ผนัง หลังคา ในงานเขียนของ Thomas Thiis-Evensen เป็นต้น

ส่วนสุดท้ายของบทความเรื่องนี้เป็นข้อเสนอแนะและข้อสังเกต ที่ได้จากการทบทวนเอกสาร โดยแบ่งเป็นดังนี้ 1) คำอธิบายเรื่องงานสถาปัตยกรรมนั้นตั้งอยู่ระหว่าง ท้องฟ้า-พื้นดิน-ภายใน-ภายนอก ของ Norberg-Schulz 2) ที่ว่างสามารถใช้เป็นเครื่องมือหลักในการศึกษาความเป็นสถานที่ได้ 3) มนุษย์คือผู้ให้ความหมายของสถานที่ผ่าน

* นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
Email: adisorn_s@yahoo.com

** อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

การรับรู้ และความทรงจำของมนุษย์ 4) ลักษณะของตัวแปรที่ใช้ในการศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่ 5) การศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่จากด้านลึก คือการมุ่งหาความดั้งเดิมจากแบบในอดีต และศึกษาความสัมพันธ์ในแนวระนาบของชีวิตประจำวันของช่วงเวลาปัจจุบัน

ABSTRACT

The concept of Place in architecture is a set of thoughts showing the relationship between humans and nature through the medium of architecture. A part of the concepts has developed from phenomenology, which theoretically began around 1960. At first, the idea was formed as an analysis of “space” of period that lacked connection with humans. In the next 25-year period, the idea was developed to be knowledge based on its own theory, concepts and methodology. Besides, the meanings of place are usually compared with space or part of it.

The studying of Place in architecture, it is common to use phenomenology methodology both as a thinking process and working tool. In the light of phenomenology, it aims to bring the world of life back to philosophical thinking again. The objectives are to study originality, root and origin of humans using phenomenological methodology, placing importance on human perception as an individual, which is very multifaceted. Such methodology uses both investigation and interpretation of certain phenomenon. Moreover, the open-minded attitude of the researcher is very important under this methodology.

A good example of using phenomenology approach to study Place can be found in the work of Christian Norberg-Schulz. His interpretation about the being of architecture between earth-sky-insiderness-outsiderness. The idea of Insiderness – Outsiderness from Edward Relph proposes that “placeness” involves Insiderness and Outsiderness in 7 different types. The last example is the interpretation of Thomas Thiis-Evensen which involved in human’s perception such as movement, weight and substance work together with the expressions of floor, wall and roof.

The last part of this article provides suggestions and observations from document review, which can be divided into 1) the definition of the location of architecture between earth-sky-insiderness-outsiderness of Norberg-Schulz 2) space as a research tool to study placeness 3) the meanings of place given by humans through their perceptions and memories 4) the characteristics of variables used in the study of placeness and 5) the linear and horizontal studies.

คำสำคัญ: ความเป็นสถานที่ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น วิธีวิทยา ปรากฏการณ์วิทยา

Keywords: Place, Vernacular Architecture, Methodology, Phenomenology

บทนำ

“...ถ้าเริ่มต้นศึกษาหรือทำความเข้าใจงานสถาปัตยกรรมด้วยรูปวัตถุ ก็จะได้แต่ลักษณะของสิ่งที่เป็นวัตถุธรรมเท่านั้น ได้แต่รูปภายนอก เข้าไม่ถึงเนื้อหาหรือชีวิตวิญญาณของงานอย่างแท้จริง นักปรัชญาตะวันออกตั้งแต่สมัยพุทธกาลไม่ว่าจีน หรืออินเดียต่างก็พิจารณางานสถาปัตยกรรมจาก อากาศ ทั้งสิ้น...” (อนุวิทย์, 2541: 66)

บ้านเรือนพื้นถิ่นแต่ละแห่งเป็นสถานที่ๆ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยความหมายอันเกิดจากวิถีชีวิตของผู้ใช้ ด้วยเหตุนี้วิธีการศึกษางานสถาปัตยกรรมชนิดนี้จึงต้องการวิธีการสร้างคำอธิบายที่หลากหลาย เพื่อที่จะสามารถอธิบายความหมายต่างๆ ที่ซ่อนอยู่ในพื้นที่ศึกษาแห่งนี้ได้อย่างครอบคลุม แนวความคิดเรื่อง “สถานที่” (Place) เป็นกลุ่มของความรู้อันได้จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่และมนุษย์ โดยเชื่อว่าสำนึกที่มีต่อสถานที่นั้นจะเป็นตัวกลางระหว่างมนุษย์กับโลกธรรมชาติ ที่ทำให้มนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลกเข้าใจถึงความหมายที่สำคัญในการดำรงอยู่ (Existence) ได้

เนื้อหาของแนวคิดเรื่องสถานที่ดังกล่าว มีขอบเขตครอบคลุมไปตั้งแต่ เมือง ธรรมชาติ ชุมชน ภูมิทัศน์ ไปจนถึง งานสถาปัตยกรรมและที่ว่าง แนวความคิดเกี่ยวกับสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม (Place in Architecture) ถูกนำไปใช้ทั้งการวิเคราะห์งานสถาปัตยกรรมที่มีอยู่แล้ว เพื่อค้นหาที่มาหรือความหมายที่แฝงอยู่ในสิ่งปลูกสร้าง หรือนำไปใช้เป็นแนวคิดในงานออกแบบเพื่อผสานความทรงจำเกี่ยวกับสถานที่ลงไปในกายภาพของงานสถาปัตยกรรมที่จะเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าแนวความคิดเรื่องสถานที่นั้น เป็นทฤษฎีความรู้ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการศึกษาสถาปัตยกรรมโดยตรง

นอกจากนั้นแล้ว โดยธรรมชาติของแนวความคิดนี้ ซึ่งเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ “ระหว่าง” มนุษย์ผู้สร้าง ผู้อาศัย กับสถาปัตยกรรมและธรรมชาติแวดล้อม ทำให้พื้นฐานของตัวแนวคิด มีวิธีการ คำศัพท์ ภาษาที่ใช้ร่วมกันระหว่างกลุ่มของความรู้อันเกี่ยวข้องกับมนุษย์ เช่น จิตวิทยา มานุษยวิทยา และกลุ่มของความรู้อันเกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม เช่น ที่ว่าง ภูมิทัศน์ การสร้างขอบเขต รูปทรง ความเป็นภายใน-ภายนอก ผลดังกล่าวทำให้เนื้อหาของทฤษฎีเรื่องสถานที่มีลักษณะผสมผสานกันระหว่าง ความรู้ทางมานุษยวิทยาและสถาปัตยกรรม ซึ่งทั้งสองเรื่องต่างก็เป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ซึ่งที่ผ่านมามักจะถูกให้นำหนักไปทางด้านใดด้านหนึ่งเสมอ ดังนั้นการนำเสนอวิธีการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโดยใช้แนวความคิดเรื่องสถานที่ จึงเป็นวิธีการที่น่าจะสร้างความสมดุลระหว่างเนื้อหาทั้งสองด้าน สามารถกลมกลืนกลมเกลียวให้มิติทางสถาปัตยกรรม และมิติของมนุษย์ผู้สร้างผู้อาศัย ปรากฏอยู่ร่วมกันในวาระเดียวได้

ในด้านของวิธีการศึกษา แนวความคิดเรื่องสถานที่มีต้นทางมาจากปรัชญาตะวันตกหลังสมัยใหม่ ในกลุ่มของ “ปรากฏการณ์วิทยา” (Phenomenology) ซึ่งเป็นปรัชญาที่มีทั้งแนวคิดและวิธีการวิทยา (Methodology) ในตัวเอง ปรากฏการณ์วิทยานั้นเน้นการหาความรู้จากความดั้งเดิม โดย “...ไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายด้านเดียวของศาสตร์ต่างๆ ที่มุ่งอธิบายโลกด้วยวิธีวิทยาบางประเภทที่จะนำมาซึ่งข้ออธิบายที่เป็น “สากล” และ “เป็นกลาง” นอกจากนี้ยังยอมรับกันว่าปรากฏการณ์วิทยาเป็นแนวทางหนึ่ง ที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” (Oliver, ed., 1998: 53) จากที่แสดงไว้ในหนังสือชื่อ Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World

อย่างไรก็ดี ทั้งแนวความคิดเรื่องสถานที่และปรากฏการณ์วิทยา ต่างก็เป็นทฤษฎีความรู้ที่มีพื้นฐานมาจากบริบทของโลกตะวันตก ซึ่งหากยึดถือตามพื้นฐานความเชื่อของแนวความคิดเรื่องสถานที่ที่ว่าสถานที่แต่ละแห่งย่อมมีลักษณะ และความหมายแตกต่างกันแล้ว ความรู้ที่ได้จากบริบทหนึ่งย่อมไม่สามารถนำไปใช้ในอีกบริบทหนึ่งได้โดยไม่ตรวจสอบ สำหรับปรากฏการณ์วิทยาซึ่งเป็นปรัชญาที่เกิดขึ้นในยุคหลังสมัยใหม่แบบหนึ่ง ก็มีข้อโต้แย้งในตัวเอง

หลายประการด้วยกัน ทั้งระดับแนวคิดและวิธีวิทยา ดังนั้นวิธีการศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับความเป็นสถานที่ที่ดี หรือปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาที่ดี น่าที่จะต้องถูกตั้งคำถามและทดสอบภายใต้บริบทที่แตกต่างออกไป ด้านหนึ่ง เพื่อวิพากษ์ความรู้ในเชิงทฤษฎี และอีกด้านหนึ่งเพื่อสร้างส่วนต่อเติมของทฤษฎีที่สอดคล้องกับบริบทของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทยขึ้น

ดังที่กล่าวมาทั้งหมด ตั้งแต่เหตุผลเริ่มแรกในการเป็นทางเลือกทางหนึ่งของการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น การเป็นทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมโดยตรงที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาและงานสร้างสรรค์ร่วมสมัยได้ ธรรมชาติของการบูรณาการความรู้ในตัวทฤษฎีเอง หรือการตรวจสอบเพื่อสร้างส่วนขยายให้กับทฤษฎีความรู้ที่นำมาใช้ ล้วนเป็นเหตุผลที่สนับสนุนให้ผู้วิจัยสนใจที่จะนำเอาแนวความคิดเรื่องสถานที่ มาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของประเทศไทย

วัตถุประสงค์ของบทความ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของการนำเอากรอบความคิดเรื่องสถานที่มาใช้ เป็นวิธีการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ขณะเดียวกันก็เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของวิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา โดยยึดเอาความหมายเบื้องต้นของความเป็นสถานที่จากการทบทวนเอกสารเป็นหลัก ประการสุดท้ายของวัตถุประสงค์ในบทความนี้ เพื่อต้องการเสนอแนะ วิธีการ องค์ประกอบ หรือตัวแปรเชิงคุณภาพ ที่สามารถนำไปพัฒนาเป็นเครื่องมือในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้

ที่มาของการศึกษาเรื่อง “ความเป็นสถานที่”

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสถานที่นั้น เกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ (Dwelling) บนโลกใบนี้ จากความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ที่จะดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างอยู่รอดปลอดภัย พัฒนาไปเป็นระบบความหมายที่มีต่อธรรมชาติรอบๆ ตัวเขาขึ้นมา ตัวอย่างเช่น แนวคิดของชาวโรมันในเรื่อง Genius loci ที่เชื่อว่าสิ่งของหรือสถานที่ที่มีวิญญาณความรู้สึกนึกคิดอยู่ในตัวเอง การที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้โดยราบรื่น ผู้อาศัยจะต้องไม่ละเลยที่จะรับฟังจิตวิญญาณของสถานที่เหล่านั้น หรือความเชื่อเรื่องการตั้งถิ่นฐานที่สัมพันธ์กับภูมิประเทศในคำสอนเรื่องฮวงจุ้ย (Fengshui) ของชาวจีน ก็เป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างข้อปฏิบัติของมนุษย์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของสถานที่ ที่มีการบันทึกถ่ายทอดส่งต่อกันมา ความสัมพันธ์เหล่านี้ยังรวมถึงโลกทัศน์ต่างๆ ที่เกิดจาก ลัทธิความเชื่อ ศาสนา และข้อจำกัดในด้านการรับรู้ของมนุษย์ในอดีตด้วย เช่น ความเชื่อที่ว่าโลกนั้นมีสัณฐานแบนราบ เป็นต้น

กระทั่งต่อมาด้วยกระบวนการหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ จึงเกิดการค้นพบสำคัญๆ ที่ทำให้เราเข้าใจลักษณะกายภาพของโลกที่อยู่รอบตัวเรามากขึ้น เช่น ลักษณะสัณฐานของโลกในจินตภาพที่เปลี่ยนแปลงจากระนาบแบนราบ มาสู่ข้อพิสูจน์ที่ว่า เป็นทรงกลม คำอธิบายเรื่องแรงโน้มถ่วง ตำแหน่งของดวงดาวบนท้องฟ้าและห้วงอวกาศเขตของจักรวาล ความเข้าใจผ่านวิธีการทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าว ได้กลายไปเป็นโลกทัศน์ใหม่ของมนุษย์ในช่วงเวลานั้น ในแง่หนึ่งได้ช่วยเปิดเผยความผิดพลาดที่เกิดขึ้นจากความเชื่อ หรือข้อจำกัดทางการรับรู้ก่อนหน้านั้น แต่ในอีกแง่หนึ่งโลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์แบบสุดโต่ง ก็ทำให้ทัศนคติของมนุษย์ที่มีต่อโลกและสถานที่รอบตัวถูกจำกัดลง เหลือเป็นเพียงกายภาพของที่ว่างที่ประกอบขึ้นจากสสาร ถูกตัดทอนเอาความหมายความเข้าใจที่ไม่สามารถ “พิสูจน์” ผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ได้ออกไป ทัศนคติดังกล่าวนำไปสู่ปัญหาสำคัญหลายประการของยุคสมัยใหม่ดังที่เราทราบกัน ในเวลาต่อมาจึงเกิดเป็นกลุ่มของแนวความคิดหลังสมัยใหม่ (Post-Modern) ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อวิพากษ์โต้แย้ง ข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นในยุคสมัยใหม่ (Modern) ก่อนหน้านั้น

เช่นเดียวกันกับแนวความคิดหลังยุคสมัยใหม่อื่นๆ แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องสถานที่ เริ่มถูกหยิบยกขึ้นมาพูดถึงในช่วงปี ค.ศ. 1960 (ต้นข้าว, 2553: 66) โดยการศึกษาเรื่องนี้ในช่วงก่อนปี ค.ศ. 1970 นั้น มักจะไม่กล่าวถึงคำว่า “Place” โดยตรง แต่มักจะเป็นการวิพากษ์ความหมายของคำว่า “Space” ในขณะนั้นเป็นหลัก ความสนใจในช่วง 25 ปีหลังถัดมา จึงเริ่มมีการศึกษาปัจจัยในด้านอื่นๆ เช่น ที่ว่างส่วนบุคคล ขอบเขต ประโยชน์ใช้สอยของกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งเริ่มเป็นหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสถานที่ขึ้น (Hashem et al., 2013: 219)

ในหนังสือชื่อ *The poetics of space (La Poétique de l’Espace)* ที่เขียนขึ้นในปี ค.ศ. 1958 โดยนักปรากฏการณ์วิทยาชาวฝรั่งเศส Gaston Bachelard ได้นำเสนอการศึกษาที่ว่างในมิติของความหมาย โดยใช้คำว่า “*Topophilia*” ซึ่งมีความหมายว่า ความรักที่มีต่อสถานที่ (รากศัพท์ภาษากรีก *Topos* หมายถึงสถานที่และ *Philia* หมายถึงความรักที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง) โดยอธิบายว่า คือลักษณะของที่ว่างที่มีความเหมาะสม (Felicitous Space) มีคุณค่าที่เกิดจากการปกป้อง (Protective Values) และมีคุณค่าสำหรับจินตนาการ (Imagined Values) (Bachelard, 1964: xxxv-xxxvi)

ในปี ค.ศ. 1960 Kevin Lynch เขียนถึงแนวคิดของ “Place” ที่เกิดขึ้นในเมืองว่า “*ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) ชักจูงให้กิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์เกิดขึ้น และสร้างให้เกิดร่องรอยของความทรงจำ*” (Johnson, 1994: 392) ในปี ค.ศ. 1962 กลุ่มของสถาปนิกยุคปลายสมัยใหม่ เริ่มให้ความสนใจกับความเป็นสถานที่อย่างกว้างขวาง โดย Aldo van Eyck เขียนบทความเรื่อง “*Place and Occasion*” และปีเดียวกัน Charles Moore และเพื่อนสถาปนิกอีกสองคน ร่วมกันเขียนบทความเรื่อง “*Toward Making Places*” ซึ่งมีเนื้อหาบางส่วนที่เชื่อมโยงความเป็นสถานที่ กับงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของประเทศสหรัฐอเมริกา

ในช่วงเวลาต่อมาก็เริ่มมีข้อเขียนที่เกี่ยวกับ Place ในลักษณะเป็นทฤษฎีที่มีคำอธิบายที่เป็นระบบ และมีรายละเอียดของคำอธิบายเพิ่มเติมขึ้น เช่น งานเขียน *Place and Placelessness* ของ Edward Relph (1976) หนังสือชื่อ *Space and Place: the Perspective of Experience* โดย Yi Fu Tuan (1977) หรือหนังสือสำคัญทั้ง 3 เล่ม¹ ของ Christain Norberg-Schulz ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างที่ว่าง มนุษย์ ปรากฏการณ์วิทยา และงานสถาปัตยกรรม ใน *Genius Loci* (1980) Norberg-Schulz ได้แบ่ง Place ออกเป็นประเภทต่างๆ ตามขนาดและลักษณะ นอกจากนี้ยังสร้างคำอธิบายความเป็น “*สถานที่*” อย่างเป็นระบบ สร้างกลุ่มคำสำคัญ และแสดงตัวอย่างของการนำเอาแนวคิดไปใช้อธิบายงานสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ ถือเป็นเอกสารที่ถูกอ้างอิงถึงบ่อยครั้งในการศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม

จะเห็นได้ว่าการศึกษาเรื่องของ Place อย่างเป็นระบบระเบียบนั้นเพิ่งเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลา 60-70 ปีที่ผ่านมา และแม้จะมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติดั้งเดิมเป็นแกนหลัก แต่ก็ยังเป็นแนวคิดในกลุ่มหลังสมัยใหม่ (Post Modern) ที่ล้วนเกิดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการวิพากษ์ยุคสมัยก่อนหน้านั้น ดังนั้นหากพิจารณาแนวคิดนี้ในทางลึกจึงมักจะมีเนื้อหาในเชิงปฏิเสธหรือวิธีคิดลักษณะในคู่ตรงข้ามกับปัญหาของความเป็นสมัยใหม่อยู่ในตัวเอง เช่น Place-Space, Place-Placelessness เป็นต้น

ความหมาย และนิยามของแนวคิดเรื่องสถานที่

Christian Norberg-Schulz สถาปนิกและนักทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมชาวออร์เวย์ ให้นิยามความเป็นสถานที่เอาไว้ว่า “...ความเป็น “*สถานที่*” นั้นมีความหมายมากกว่าแค่ที่ตั้งในเชิงนามธรรม แต่ประกอบขึ้นจากผลลัพธ์ของ

¹ (Existence, Space and Architecture, 1971 /Genius Loci : Toward a Phenomenology of Architecture, 1980 / Architecture : Meaning and Place, 1988)

สิ่งจับต้องได้ ที่มีคุณสมบัติของวัตถุในตัวเอง จากรูปร่าง ผิวสัมผัส และสี ผลลัพธ์ที่รวมกันของสิ่งเหล่านี้สร้างให้เกิดเป็น “ลักษณะของสภาพแวดล้อม” ซึ่งเป็นสาระของความเป็นสถานที่ ทุกๆ สถานที่จะมีลักษณะเฉพาะหรือ “บรรยากาศ” ของตัวเอง ดังนั้นความเป็นสถานที่หนึ่งๆ ก็คือ “ผลรวม” ของปรากฏการณ์ ที่ไม่สามารถถูกลดทอนให้เป็นเพียงคุณสมบัติทางใดทางหนึ่งได้...” (Norberg-Schulz, 1980: 7-8)

Relph (1976: 141) นักภูมิศาสตร์ผู้เขียนหนังสือเรื่อง “Place and Placelessness” กล่าวว่า Places “คือการหลอมรวมกันระหว่างมนุษย์ กับระบบในธรรมชาติ และยังเป็นศูนย์กลางที่สำคัญยิ่งของประสบการณ์ของเราบนโลกนี้”

Mina and Mustafa (2011: 187) เพิ่มเติมประเด็นของ Meaning ลงไปในคำอธิบายของความเป็นสถานที่ เอาไว้ว่า “Place is a where dimension formed by people’s relationship with physical settings, individual and group activities, and meanings.”

ต้นข้าว (2553: 66) เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของความเฉพาะตัวเอาไว้ว่า “เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และลักษณะเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรม”

ในขณะที่ Yi Fu Tuan นักภูมิศาสตร์ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบระหว่างความเป็นสถานที่และที่ว่าง เริ่มต้นอธิบายความเป็นสถานที่จากการยกตัวอย่างบันทึกของ Niels Bohr นักฟิสิกส์ชาวเดนมาร์ก ที่เดินทางไปเยี่ยมชมปราสาท Kronberg ซึ่งเป็นฉากหลังในนวนิยายเรื่อง Hamlet โดยบันทึกเอาไว้ว่า เป็นเรื่องแปลกที่ความรู้สึกที่มีต่อปราสาทแห่งนี้เปลี่ยนแปลงไปในทันทีที่เมื่อใครก็ตามรู้ว่า Hamlet อาศัยอยู่ที่นี้ แม้แต่ตัวของเขาเองซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ก็ไม่สามารถที่จะมองตัวปราสาทแห่งนี้จากภายนอกอย่างเดียวได้อีกต่อไป ส่วนต่างๆ ของปราสาทแห่งนี้สื่อสารความหมายต่อเขาในอีกแบบหนึ่งทันที โดยที่ไม่สำคัญว่าจะมีตัวละครที่ชื่อว่า Hamlet เคยอาศัยอยู่ที่นี้หรือไม่ (Tuan, 2001: 4)

นอกจากความหมายโดยตัวเองแล้ว ความเป็นสถานที่มักจะถูกอธิบายโดยเชื่อมโยงกับคำว่า “ที่ว่าง” (Space) อยู่เสมอ เช่น As a result, place is a particular space which is covered with meanings and values by the user (Mina and Mustafa, 2011: 187)

Tuan เปรียบเทียบเอาไว้ว่า ในขณะที่ Space นั้นคือการกำหนดขอบเขต และความรู้สึกของการป้องกันตัวเองจากภายนอก Place นั้นคือ ศูนย์กลางของ “คุณค่า” ไม่ว่าจะเป็นในด้านความรู้สึก หรือความต้องการทางร่างกาย เช่น อาหาร น้ำ การพักผ่อน การให้กำเนิดทายาทและตอบสนองต่อความพึงพอใจ (Tuan, 2001: 4) นอกจากนั้นยังสรุปไว้ด้วยว่า “ที่ว่าง” นั้นมีความเป็นนามธรรมมากกว่า “สถานที่” (Tuan, 2001: 6) ความเป็นนามธรรมดังกล่าวน่าจะหมายถึง ที่ว่างมีความสัมพันธ์กับความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ที่น้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับความเป็นสถานที่

คล้ายคลึงกับคำอธิบายของ Aldo van Eyck สถาปนิกชาวเนเธอร์แลนด์ที่เปรียบเทียบแนวคิดของพื้นที่ทั้งสองชนิดเอาไว้ว่า “Whatever space and time mean, place and occasion mean more, for space in the image of man is place, time in the image of man is occasion.” (van Eyck, 1961: 237-238, อ้างถึงใน ต้นข้าว, 2553: 67)

Agnew and Livingstone (2011) เปรียบเทียบเรื่องทั้งสองด้วยประเภทของคำถามเอาไว้ที่น่าสนใจว่า การตั้งคำถามที่เกี่ยวข้องกับ “สถานที่” และ “ที่ว่าง” นั้นไม่ใช่คำถามที่สนใจแต่ประเด็นว่า “ที่ไหน” (Where) แต่จะต้องอธิบายได้ว่าเกิดขึ้นเมื่อไหร่ (When) และทำอย่างไร (How) หรือว่าทำไม (Why) ถึงเกิดสิ่งเหล่านั้นขึ้นมาได้

การตอบคำถามเหล่านี้จะช่วยให้เราเข้าใจความหมายของคำทั้งสองได้ นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมว่า ความเป็นสถานที่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของพื้นผิวที่ตั้งบนโลก แต่ละแห่งนั้นไม่เหมือนกัน จึงไม่สามารถนำมาแทนที่กันได้โดยที่ไม่มีสิ่งใดเปลี่ยนแปลงเลย ในขณะที่ที่ว่างนั้นแต่ละส่วนสามารถสลับได้โดยไม่มีสิ่งใดถูกปรับเปลี่ยน

Norberg-Schulz นำเอาที่ว่างมาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างคำอธิบายเรื่องความเป็นสถานที่ โดยนำเสนอว่า โครงสร้างของความเป็นสถานที่ (Structure of Place) สามารถวิเคราะห์ผ่าน “ที่ว่าง” และ “คุณลักษณะ” (Character) ของสถาปัตยกรรมได้ และที่ว่าง คือ ระบบของความเป็นสถานที่ (Norberg-Schulz, 1980: 11, 1988: 29) นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบคำเรียกพื้นที่ทั้งสองในเชิงของโครงสร้างภาษาเอาไว้ว่า Place นั้นมีลักษณะที่สัมพันธ์กับคำนาม คือมีความเป็นสสารที่สามารถจับต้องได้ ในขณะที่ Space นั้นแสดงออกถึงคำบุพบท (Prepositions) (Norberg-Schulz, 1980: 16) โดยความหมายของคำ “บุพบท” ในที่นี้จะหมายถึง สิ่งที่ไม่มีความหมายในตัวเอง แต่แสดงออกถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างกับ “สิ่งอื่น” ที่จะต้องเชื่อมต่อกัน

Relph (1976: 9) ย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาเรื่องสถานที่ผ่านที่ว่างเอาไว้ว่า ยิ่งศึกษาความสัมพันธ์ในที่ว่างมากเท่าไร ยิ่งจะเป็นประสบการณ์พื้นฐานในการเข้าใจความเป็นสถานที่มากยิ่งขึ้น ในงานศึกษาของ Relph เขาแบ่งที่ว่าง ออกเป็นประเภทต่างๆ ทั้งที่เกิดจากการตอบสนองทางสัญชาตญาณ ประสบการณ์ และร่างกาย

จะเห็นว่าความเป็นสถานที่นั้น ถูกกล่าวถึงโดยในลักษณะ “ความสัมพันธ์” ระหว่างกายภาพของสถานที่ โลกธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น กับมนุษย์ผู้ให้คุณค่าสถานที่นั้นๆ ความสัมพันธ์ดังกล่าว มีทั้งความทรงจำ ความหมาย บรรยากาศ เรื่องราว การรับรู้ การพึ่งพาทางความต้องการพื้นฐาน หรืออาจกล่าวได้ว่า ปฏิสัมพันธ์จากมนุษย์คือองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งในการศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่

ในแง่ของการแสดงออกความเป็นสถานที่จะมีลักษณะเฉพาะตัวอันเกิดจากทั้งธรรมชาติและมนุษย์ และหากเป็นความหมายที่สัมพันธ์กับที่ว่างแล้ว มีเนื้อหาไปในทิศทางเดียวกันว่าที่ว่าง (Space) นั้นมีลักษณะเป็นพื้นที่เชิงมิติ คุณลักษณะทางขอบเขต และมีความเป็นนามธรรมมากกว่าความเป็นสถานที่ (Place) ซึ่งจะมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์กับโลกของชีวิต นอกจากนี้การศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่สามารถใช้อุปมาอุปไมยเรื่อง “ที่ว่าง” เป็นตัวแปรหนึ่งในการศึกษาได้

การศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่

จากการทบทวนเอกสาร พบว่ามีแนวความคิดในการศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่อยู่หลายแนวทางด้วยกัน โดยการเลือกนำมาใช้ก็ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของ พื้นที่ศึกษา เนื้อหา และผู้ศึกษาที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามจากการทบทวนเอกสารในภาพกว้างทำให้เห็นข้อแตกต่างและลักษณะร่วมของวิธีการแต่ละแบบเพื่อสร้างการเปรียบเทียบขึ้นได้

1. แบ่งประเภทจากปรัชญาของความรู้ มีผู้แบ่งเอาไว้เป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ Phenomenological, Critical และ Positivist (Hashem et al., 2013: 220-221) โดย “Phenomenological” หรือ “ปรากฏการณ์วิทยา” ใช้เครื่องมือและวิธีการศึกษาผ่านการรับรู้และความทรงจำ เน้นการได้มาซึ่งข้อมูลจากประสบการณ์ ใช้การพรรณนาและตีความ มีลักษณะของการกระบวนกรวิจัยแบบอัตวิสัย (Subjective) ตัวอย่างของงานศึกษาประเภทนี้ก็เช่นงานเขียนของ Christian Norberg-Schulz หรือ การตีความ (Heuristic) ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ออกมาเป็นตัวแปรเรื่อง Insideness-Outsideness ของ Relph เป็นต้น “Critical” นั้นเน้นการวิพากษ์ความเป็นสถานที่ผ่านระบบสังคม เศรษฐกิจ ประเด็นร่วมสมัย หรือแง่มุมของความเป็นอื่น “Positivist” คือ การศึกษาเรื่องสถานที่ผ่านตัวแปรที่ถ้อยกัน

ว่าพิสูจน์ได้ เช่น กายภาพ ประโยชน์ใช้สอย และพฤติกรรมของผู้ใช้ โดยใช้วิธีการทางภาษาวลี (Objective) และมีเครื่องมือเป็นวิธีวิจัยเชิงปริมาณ

2. **แบ่งประเภทจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์มีต่อเนื้อหาของสถานที่** แบ่งได้ 3 ประเภทคือ 1) ความทรงจำ (Cognitive) คือการรับรู้และจดจำรูปร่างของที่ว่าง องค์ประกอบทางกายภาพ และตำแหน่งของตัวเองมีความสัมพันธ์กับ “รูปทรง” (Form) ของสถานที่ 2) พฤติกรรม (Behavior) คือความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับกิจกรรม เกี่ยวกับความเป็นสถานที่ในด้านของ “ประโยชน์ใช้สอย” (Function) 3) อารมณ์ความรู้สึก (Emotion) คือ การรับรู้ในด้านของความพึงพอใจ และความผูกพันที่มีต่อสถานที่ เชื่อมโยงเข้ากับ “ความหมาย” (Meaning) (Hashem et al., 2013: 220) การแบ่งประเภทข้างต้นมีความน่าสนใจเพราะใช้ประสบการณ์ด้านต่างๆ ของมนุษย์เป็นแกนหลักของวิธีการ และยังเชื่อมโยงลงไปเนื้อหาของสถานที่ สามารถนำไปปรับใช้ในพื้นที่ของงานสถาปัตยกรรมได้

3. **ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place)** นอกจากการแบ่งประเภทดังกล่าวแล้ว ในปัจจุบันยังมีแนวความคิดเกี่ยวกับสถานที่ซึ่งถูกอ้างอิงถึงอยู่บ่อยครั้ง คือ “ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่” ซึ่งเป็นแนวคิดที่ใช้ความรู้สึกของมนุษย์เป็นศูนย์กลางในการสำรวจคุณค่าในตัวสถานที่ สามารถออกแบบกระบวนการศึกษาได้หลายแบบทั้งงานศึกษาเชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณ มีผลลัพธ์ของการศึกษาเป็นได้ทั้ง การพรรณนาตีความหรือเป็นข้อมูลตัวเลข

Relph เป็นหนึ่งในกลุ่มของผู้ที่ศึกษาที่เริ่มใช้คำว่า “Sense of Place” โดยไม่ได้กำหนดเป็นนิยามที่เฉพาะเอาไว้ แต่อธิบายว่าความเข้าใจหรือความรู้สึกที่มีต่อสถานที่นั้น เกิดจากความรู้สึกถึงภายใน-ภายนอก (Insideness-Outsideness) ที่แตกต่างกัน 7 แบบหรือระดับด้วยกัน โดยในระดับที่รู้สึกถึงความเป็นสถานที่มากที่สุดก็คือ Existential Insideness ซึ่งตรงกันข้ามกับ Placelessness หรือความรู้สึกไม่มีความสัมพันธ์กับสถานที่ (Seamon and Sowers, 2008: 45) ในเวลาต่อมาจะมีผู้ที่น่าเอาข้อเสนอนี้ไปศึกษาต่ออย่างกว้างขวาง เช่น นำไปสร้างเป็นมาตรวัดความรู้สึก หรือแยกย่อยเป็นความสัมพันธ์ที่เฉพาะเจาะจงขึ้น

ในกลุ่มที่ศึกษาความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ด้วยวิธีการสร้างตัวแปรนั้น เชื่อว่าสามารถสร้างมาตรวัดลงไปที่มีความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ได้โดยตรง มีตัวอย่างงานของ Shamai ที่นำเอาความเป็นภายในภายนอกของ Relph ทั้ง 7 ระดับ มาสร้างเป็นมาตรวัดความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ตั้งแต่ไม่มีความรู้สึกอะไรเกี่ยวกับสถานที่นั้นเลย ไปถึงขั้นที่รู้สึกผูกพันกับสถานที่อย่างลึกซึ้ง (Profound Commitment) (Jorgensen and Stedman, 2001: 235)

นอกจากนี้ในการศึกษาปัจจุบัน มีผู้ที่วิพากษ์ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ว่ามีลักษณะที่ยังคลุมเครือ และเนื้อหาที่กว้างจับต้องได้ยาก จึงใช้วิธีการแบ่งแยกย่อยเป็นความสัมพันธ์แบบต่างๆ ก่อนที่จะสร้างเป็นมาตรวัดความรู้สึกที่เกิดจากความสัมพันธ์เหล่านั้น เช่น งานของ Moore and Graefe (1994) นำเสนอการศึกษานำเสนอวิธีการศึกษาความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ผ่านการใช้ทัศนคติ (Attitude-based Conception) โดยสร้างเป็นตัวแปรขึ้นมาหลายแบบ ใช้การทำงานร่วมกันระหว่างทฤษฎี และสร้างเป็น Factor สามชนิดขึ้นมาคือ Identity, Dependence และ Attachment โดยอธิบายลักษณะของแต่ละตัวแปรเอาไว้ดังนี้

- เอกลักษณ์ของสถานที่ (Place Identity) คือความทรงจำ การรับรู้ ความเชื่อ หรือความคิดของบุคคลที่ฝังตัวอยู่ในสถานที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่ง
- ความผูกพันกับสถานที่ (Place Attachment) หมายถึง ผลกระทบทางจิตใจ หรืออารมณ์ ที่ผูกพันคนเข้ากับสถานที่
- การพึ่งพาอาศัยสถานที่ (Place Dependence) พฤติกรรมการรับรู้ผลประโยชน์ที่มีต่อที่ตั้งนั้นๆ

ในเชิงความสัมพันธ์กับที่อื่นๆ (Jorgensen and Stedman, 2001: 238)

ในแง่ของวิธีการศึกษาแต่ละประเภทย่อยนี้ มีประโยคคำถามเชิงคุณค่าที่กำกับเอาไว้อีกทอดหนึ่ง แต่ละคำถามจะถูกประเมินด้วยมาตรวัดที่แสดงให้เห็นถึงระดับของความพึงพอใจ จากนั้นจึงนำเอาข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้จากคำถามเหล่านี้ย้อนกลับมาตอบความรู้สึกของมนุษย์ในด้านต่างๆ ก่อนที่ผลรวมของความรู้สึกทั้งหมดจะย้อนกลับไปตอบภาพรวมใหญ่ของงานศึกษาประเภทนี้ ซึ่งก็คือ ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) ในท้ายที่สุด

มีข้อสังเกตว่า การตั้งชื่อเรียก หรือใส่คำขยายลงไปบนความเป็นสถานที่แบบต่างๆ นั้น ก็เพื่อสร้างขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษาสถานที่ ซึ่งมีลักษณะกว้างให้เฉพาะเจาะลงไปในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ นอกจากนั้นแนวทางการศึกษาที่นิยมใช้มาตรวัดความรู้สึกนี้ มักพบในงานของนักผังเมืองหรือนักภูมิศาสตร์ (Geographer) โดยมีพื้นที่ศึกษาเป็นเมือง ภูมิภาค ชุมชน หรือพื้นที่กิจกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ (เช่นกลุ่มของผู้ที่อาศัยในบ้านเคลื่อนที่ ฯลฯ) ไม่พบการศึกษาลักษณะนี้ในการศึกษาสถานสถาปัตยกรรมมากนัก อย่างไรก็ตามวิธีการศึกษาโดยใช้เครื่องมือของแบบสอบถามทางจิตวิทยาและพฤติกรรม ที่ให้ความสำคัญกับความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์เป็นหลัก น่าจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเก็บข้อมูลผู้อาศัยในงานสถาปัตยกรรมได้

ปรากฏการณ์วิทยา และการศึกษาความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม

พื้นที่ในงานสถาปัตยกรรมมีลักษณะที่แตกต่างไปจากพื้นที่ศึกษาข้างต้นดังที่ได้ยกตัวอย่างไป กล่าวคือมีลักษณะของการปิดล้อมสร้างพื้นที่ภายในแบบต่างๆ มีผู้ใช้งานและกิจกรรมในรอบเวลาของวันหรือฤดูกาล มีการแสดงออกในรูปทรง-ลักษณะซึ่งมีผลต่อการจดจำ และยังมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมโดยรอบ การศึกษาแนวคิดนี้ผ่านงานสถาปัตยกรรมจึงต้องการวิธีการศึกษาที่เฉพาะตัวจากพื้นที่แบบอื่นๆ จากการทบทวนเอกสารพบว่าปรากฏการณ์วิทยา มีการอ้างถึงบ่อยครั้งในการศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม

1. **ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology)** เป็นปรัชญาในยุคหลังสมัยใหม่สายหนึ่ง ซึ่งมีนักปรัชญาคนสำคัญในยุคต้นคือ Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) Edmund Husserl (1859-1937) และ Martin Heidegger (1889-1976) โดยสาระของปรากฏการณ์วิทยา คือ การนำเอา “โลกแห่งชีวิต” (Life World) ที่หายไปจากการใคร่ครวญทางปรัชญา กลับคืนมา โดยไม่ต้องอ้างอิงถึงสิ่งสูงสุด (รัชฎ, 2554) เพื่อให้เราเห็นถึง “แก่น” และ “รากเหง้า” ของสิ่งเหล่านี้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร (ไชยรัตน์, 2551: 71) โดยสันต์ สุวจจรานันท์ (2011: 41) ได้ขมวดประเด็นไว้อย่างน่าสนใจว่าปรากฏการณ์วิทยานั้นที่แท้แล้วก็คือ “พยายามสร้างสภาวะของการมีอยู่ของเราโดยการย้อนกลับไปก่อนยุคสมัยใหม่”

Martin Heidegger ใน Being and Time (1927) กล่าวว่าปรากฏการณ์วิทยานั้นให้ความสำคัญกับ “สำนึก” ของมนุษย์ โดยกล่าวว่าสำนึกนั้นจะต้องไม่แยกการดำรงอยู่ของมนุษย์ออกจากโลก หรือที่เรียกว่า ดาไซน์ (Dasein) ซึ่งมีความหมายว่า “Being in the World” (Seamon, 2000: 160) ต่อมาในงานเขียน Letter on Humanism (1977) เขาเสนอว่า ปรัชญาตะวันตกตั้งแต่อดีตมักจะมีมุมมองมนุษย์เป็นอะไรบางอย่างอยู่เสมอ แต่สิ่ง Heidegger ทำคือตั้งคำถามตรงไปที่คำว่า “เป็น” สำหรับมนุษย์นั้นหมายความว่าอย่างไร และมนุษย์นั้นเป็นมนุษย์ตรงที่มีภาวะปลายเปิดต่อการตีความเฉพาะที่หลากหลาย (รัชฎ, 2554)

ต่อมาในงาน Phenomenology of Perception (1945) ของ Maurice Merleau-Ponty นำเสนอความสำคัญของร่างกาย (Body) มนุษย์เอาไว้ว่า ร่างกายของมนุษย์เป็นพื้นที่ในการรับรู้และเข้าใจความหมายของโลกในรูปของปรากฏการณ์ ปรากฏการณ์สำหรับ Ponty คือประสบการณ์ของมนุษย์ที่มาพร้อมกับร่างกาย ประเด็นที่

Ponty สนใจในงานเขียนของเขาคือ พื้นที่ของการรับรู้ การเคลื่อนไปของร่างกาย ร่างกายกับเวลา ร่างกายและอิมสราภาพ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปคือ คำถามเรื่องต่างๆ ของสำนักต้องผ่านร่างกายทั้งสิ้น ร่างกายเป็นพื้นที่ในการเข้าใจโลกและรับรู้ปรากฏการณ์ทั้งหมด (รชฎ, 2554)

ใน Building Dwelling Thinking ซึ่งเป็นบทความหนึ่งในหนังสือ Poetry, Language, Thought (1971) จัดเป็นข้อเขียนของ Heidegger ในยุคที่ 3 (หลังปี ค.ศ. 1945) ที่มีลักษณะของการกลับคืนสู่ความเรียบง่ายและสันโดษ (สันต์, 2554: 39) นำแนวคิดเรื่องโลกแห่งชีวิต (Life World) และการเป็นส่วนหนึ่งของโลก (Dasein) กลับมาขยายความอีกครั้ง โดยครั้งนี้เชื่อมโยงเข้าสู่หน้าที่ของสถาปัตยกรรมในการเป็นที่อาศัย (to dwell) และเป็นตัวกลางระหว่างมนุษย์กับโลกแวดล้อมภายนอก

2. วิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา

ในแง่ของวิธีการศึกษาซึ่งพัฒนามาจากแนวความคิด ปรากฏการณ์วิทยาสนใจศึกษาโครงสร้างของสำนึกในมุมมองของบุรุษที่หนึ่ง (Smith, 2013) โดยสำนึกนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่พุ่งไปสู่วัตถุบางอย่าง และ “ประสบการณ์” ของมนุษย์นั้นรวมจินตนาการความฝัน อารมณ์ ความรู้สึกร่วม ไว้กับความหมายของประสบการณ์ด้วย (รชฎ, 2554) และจะต้อง “...ตั้งคำถาม หรือชวนสงสัยกับบรรดาสิ่งที่เราคุ่นเคย เคยชิน ยอมรับ ซ่อนเร้น แอบแฝง ฯลฯ” (ไชยรัตน์, 2551: 71) คำว่าบุรุษที่หนึ่งในที่นี้มีความหมายว่า มนุษย์ที่ไม่ได้ถูกเอ่ยถึงในฐานะตัวแทนของข้อมูล แต่เป็นมนุษย์แต่ละคนที่มีความรู้สึกนึกคิดเป็นของตัวเอง

ในหนังสือ Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World ได้อธิบายปรากฏการณ์วิทยาในแง่ของวิธีการเอาไว้ว่า “คือวิธีวิทยา ซึ่งพยายามที่จะมอง วิเคราะห์ อธิบาย และตีความปรากฏการณ์ซึ่งดั้งเดิมและมีความหมายจากภายใน ภายใต้ขอบเขตของชีวิตประจำวัน ในขณะที่ยอมเปิดโอกาสให้เกิดความไม่แน่นอนและคลุมเครือของความเป็นได้เอาไว้” (Oliver, ed., 1998: 53)

วิธีการสำคัญประการหนึ่งของปรัชญานี้ก็คือ การใส่วงเล็บ (Bracketing หรือ Epoche) เป็นวิธีการที่เสนอโดย Husserl โดยมีคำอธิบายว่า “การใส่วงเล็บให้กับพื้นฐานต่างๆ ของตัวเรา หรือบรรดาสิ่งที่เราคุ่นเคยและยอมรับ (Presuppositions) ก่อนที่จะทำการศึกษาเรื่องใดๆ เพื่อให้ผู้ศึกษาเป็นอิสระจากอคติ และความลำเอียงต่างๆ” (ไชยรัตน์, 2551: 68) หรืออีกคำอธิบายหนึ่งว่า การใส่วงเล็บคือการ “แขวน” คำถามของการมีอยู่ของโลกภายนอกไว้ แล้วมุ่งสำรวจดูปรากฏการณ์ของสำนึกเท่านั้น (รชฎ, 2554)

นอกจากนี้ยังมีผู้สรุปเป็นเงื่อนไขในการนำเอาปรากฏการณ์วิทยาไปใช้ในการทำการศึกษาเอาไว้ 6 ประการด้วยกัน ได้แก่

“...เงื่อนไขที่ 1 คือ “จะต้องกำหนดจุดยืนของเราที่จะเข้าไปมีประสบการณ์ในพื้นที่” เงื่อนไขที่ 2 คือ “จะต้องกำหนด สถานะ ปัจเจก สิ่งของ หรือพื้นที่ที่เราจะพิจารณาความสัมพันธ์ด้วย” เงื่อนไขที่ 3 คือ “จะต้องตระหนักถึงมิติทางประวัติศาสตร์ ผ่านประสบการณ์ ความทรงจำ รวมถึงความหมาย ที่ถูกดึงมาใช้ในการพิจารณาปรากฏการณ์” เงื่อนไขที่ 4 คือ “จะต้องกำหนดให้ได้ว่าจะอะไรคือ ‘หน่วยวิจัย’ (Units of Analysis)” เงื่อนไขที่ 5 คือ “จะต้องรู้จัก เทคนิคและวิธีในการตีความและถอดความ” และ เงื่อนไขสุดท้ายที่นักวิจัยจะต้องตระหนักถึง คือ จะต้องมีความเข้าใจในผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการปรากฏขึ้นของปรากฏการณ์” (สันต์, 2554: 105-07)

ประเภทของการศึกษาในแนวทางนี้ จากการทบทวนเอกสารมีการแบ่งเอาไว้ 3 แนวทางด้วยกัน คือ First-Person, Existence และ Hermeneutic (Seamon, 2000a: 165-69) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาลงไปในรายละเอียดของวิธีการแรกคือ First-person Research ที่อ้างอิงการให้ความสำคัญกับข้อมูลที่มาจากบุรุษที่หนึ่ง

ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่ร่วมกันระหว่างวิธีการศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในภาพรวมอยู่แล้ว และมีลักษณะเป็นหน่วยของการวิจัยที่ไม่ใช่วิธีการศึกษาโดยตัวเอง ดังนั้นในที่นี้จึงจะเลือกนำเอาวิธีการสองประเภทหลังซึ่งมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการศึกษาโดยตรงมาอธิบายไว้ ได้แก่

- Existence Phenomenology Research เน้นการศึกษาประสบการณ์เฉพาะของบุคคล หรือกลุ่มเฉพาะในสถานการณ์หรือสถานที่จริง มีหลักสำคัญ 4 ประการด้วยกันคือ 1) แยกแยะปรากฏการณ์เฉพาะส่วนที่สนใจ 2) รวบรวมคำอธิบายปรากฏการณ์จากผู้ให้ข้อมูล 3) ศึกษาคำอธิบายเหล่านั้นเพื่อค้นหารูปแบบและสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำๆ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ 4) แสดงสิ่งที่ค้นพบย้อนกลับไปสู่ผู้ให้ข้อมูลและผู้ร่วมวิจัยคนอื่นๆ

- Hermeneutic Phenomenology Research คือทฤษฎีในการ “ตีความ” ปรากฏการณ์นั้นๆ ให้ออกมาเป็นความหมาย สิ่งที่ตีความสามารถเป็นไปได้ทั้ง วัตถุ สิ่งของ อารมณ์ ความรู้สึก หรือการกระทำที่มีความหมายต่อมนุษย์ ตัวอย่างเช่น เอกสาร บทกวี เพลง รูปภาพ การร้องระบำ องค์ประกอบในงานสถาปัตยกรรม เป็นต้น ตัวอย่างการใช้วิธีการตีความในงานสถาปัตยกรรม ก็คืองานเขียนของ Bachelard (1958) และ Norberg-Schulz (1971, 1980, 1988) หรืองานของสถาปนิกชาวนอร์เวย์ Thies-Evensen (1987) หรืองานของ Piyalada ใน A Tradition Rediscovered: Toward an Understanding of Experiential Characteristics and Meanings of the Traditional Thai House (1999) ซึ่งใช้ศาสตร์ของการตีความในการสร้างคำอธิบายกรณีศึกษาในเรือนไทยแบบประเพณี

มีข้อสังเกตว่า สิ่งที่จะทำให้การศึกษาในแนวทางนี้ได้ผลนั้นไม่ใช่เพียงทำไปตามลำดับขั้นตอน แต่หมายถึงจะต้องมี “ทัศนคติ” ที่เหมาะสมด้วย โดยทัศนคติสำคัญของการศึกษาแนวทางนี้ประกอบไปด้วยลักษณะ 3 ประการด้วยกัน คือ 1) ผู้ศึกษาต้องสัมผัสกับปรากฏการณ์นั้นโดยตรง 2) ต้องเข้าหาปรากฏการณ์นั้นด้วยจิตใจของผู้เริ่มต้นไม่กำหนดตัวเองว่ามีความรู้ในเรื่องนั้นดีอยู่แล้วแต่ตั้งใจที่จะเข้าไปเพื่อเรียนรู้ 3) ประการสุดท้ายต้องตระหนักว่ามนุษย์และประสบการณ์คือหัวใจของการศึกษาในแนวทางนี้ วิธีการใดๆ ที่จะเลือกใช้ต้องยอมให้ประสบการณ์ของมนุษย์แสดงตัวออกมาได้อย่างไม่มีโครงสร้าง เกิดมิติที่แตกต่าง ยอมรับในความไม่แน่นอน และยอมให้เกิดความเป็นไปได้ของรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไป (Seamon, 2000b)

3. Christian Norberg-Schulz กับความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม

ในบรรดาผู้ที่ศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรมทั้งหมด งานเขียนของ Christian Norberg-Schulz (1926-2000) โดยเฉพาะ Genius Loci : Toward a Phenomenology of Architecture (1980) ซึ่งเริ่มอธิบายจากโลกธรรมชาติดั้งเดิมมาสู่พื้นที่ทางสถาปัตยกรรม ชี้ให้เห็นถึงที่มาของแนวคิด ใช้กลุ่มคำสำคัญที่เชื่อมโยงมาจากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา และนำเสนอคำอธิบายอย่างเป็นระเบียบระบบ สามารถใช้เป็นกรณีศึกษาเริ่มต้นในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

จากหน้าที่ของสถาปัตยกรรมในการเป็นที่อาศัยใน Building Dwelling Thinking ของ Heidegger แนวคิดนี้ได้ถูกส่งต่อมายัง Norberg-Schulz ซึ่งสนใจศึกษาเรื่องที่ว่าและการดำรงอยู่ (Existence) ของมนุษย์มาก่อนหน้านั้นแล้ว เขาอธิบายความสนใจเริ่มต้น ณ ขณะนั้นเอาไว้ว่า “ปรากฏการณ์วิทยา นั้นทำให้เกิดการย้อนกลับไปสู่ “สิ่ง” (Things) ซึ่งตรงกันข้ามกับความเป็นนามธรรม และโครงสร้างของความคิด ถึงตอนนั้นสิ่งที่นักปรากฏการณ์วิทยาให้ความสนใจได้แก่ ภาววิทยา จิตวิทยา ชาติพันธุ์วิทยา และบางด้านของสุนทรียภาพ แต่ว่าความสนใจในการศึกษาปรากฏการณ์วิทยาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันยังถือว่าเป็นจำนวนน้อย มีผู้บุกเบิกศึกษาเรื่องการดำรงอยู่อยู่บ้าง แต่ว่าแทบไม่มีการอ้างอิงมาโดยตรงถึงสถาปัตยกรรม..” (Norberg-Schulz, 1980: 8)

Norberg-Schulz นำแนวคิดเรื่อง Dwelling และองค์ประกอบพื้นฐาน 4 อย่าง (Fourfold คือ Earth &

Sky และ Divinities & Mortals) ของ Heidegger มาตีความลงในงานสถาปัตยกรรม โดยอธิบายว่างานสถาปัตยกรรมนั้น ตั้งอยู่ระหว่างพื้นดินและท้องฟ้า (Earth & Sky) ในขณะที่ลักษณะพื้นฐานของสถาปัตยกรรมใดๆ ก็คือการปิดล้อมสร้างพื้นที่ภายในของมนุษย์ ออกจากพื้นที่ภายนอกของโลก (Inside-Outside) เป็นการสร้างกลุ่มคำในลักษณะ Fourfold ขึ้นเช่นเดียวกัน

ในการเข้าถึงโครงสร้างของความเป็นสถานที่ (Structure of Place) Norberg-Schulz เสนอไว้ว่า ขั้นตอนแรก จะต้องแยกให้ออกระหว่างปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือแยกระหว่างภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ (Landscape) กับการตั้งถิ่นฐาน (Settlement) ให้ได้เสียก่อน จากนั้นในขั้นที่สอง คือการจัดหมวดหมู่สิ่งที่เกิดจากองค์ประกอบทั้งสี่ ได้แก่ท้องฟ้า-พื้นดิน และภายใน-ภายนอก และหมวดหมู่เหล่านี้นำไปสู่ “ที่ว่าง” แบบต่างๆ ซึ่งไม่ใช่ที่ว่างในมิติของการวัดทางคณิตศาสตร์ แต่เป็นที่ว่างที่แสดงถึงมิติของการดำรงอยู่ (Existential Dimension) และลำดับสุดท้ายคือการเข้าใจถึง “คุณลักษณะ” (Character) ซึ่ง Norberg-Schulz (1980: 10) เน้นย้ำว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ โดยคุณลักษณะนั้นกำหนดขึ้นจากการที่ “สิ่ง” ต่างๆ เป็นอย่างไร (How things are?) ซึ่งช่วยให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ที่จับต้องได้รอบๆ ตัวในชีวิตประจำวันของเรา และจะเป็นหนทางเดียวที่ทำให้เราเข้าถึงสิ่งที่เรียกว่า Genius Loci หรือจิตวิญญาณของสถานที่ (Spirit of the Place) ขึ้นได้

ในการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ “ที่ว่าง” นั้น Norberg-Schulz ใช้กลุ่มคำที่เกี่ยวกับองค์ความรู้ของที่ว่างในการศึกษาสถาปัตยกรรมโดยพื้นฐาน เช่น Extension-Enclosure, Figure-Ground, Centralization, Direction, Rhythm, Proximity ซึ่งเขาอ้างว่าคุณสมบัติของความเป็นที่ว่างเหล่านี้ มีรูปแบบที่มาจากทฤษฎีทางจิตวิทยา “หลักการจัดกลุ่ม” (Principle of Organization) ของ Gestalt และทฤษฎีนี้ก็ได้อย่างสอดคล้องกับการศึกษาที่ว่างในเด็กของ Piaget (Norberg-Schulz, 1980: 13) อีกด้วย นอกจากนี้ทฤษฎีทางจิตวิทยาดังกล่าวแล้ว เขายังยกตัวอย่างงานศึกษาของ Kevin Lynch ในเรื่ององค์ประกอบของเมือง 5 ประการคือ Node, Landmark, Path, Edge, District ว่าเป็นองค์ประกอบที่ได้มาจากการเข้าใจตำแหน่งตัวเองของมนุษย์ (Men’s Orientation) และเป็นโครงสร้างของที่ว่างทางกายภาพที่ได้มาจากการ “ชุดค้นในด้านลึก” (Penetrate Deeper)

ส่วน “คุณลักษณะ” (Character) นั้น สามารถจับต้องได้และถ่ายทอดความเข้าใจมากกว่า “ที่ว่าง” คุณลักษณะนั้นเกิดขึ้นจากวัสดุและรูปแบบการก่อสร้างของสถานที่นั้นๆ เราสามารถเข้าใจในตัว “คุณลักษณะ” ได้จากการตั้งคำถามว่า “อย่างไร” เช่น พื้นที่ที่เราเดินผ่านเป็นอย่างไร ท้องฟ้าที่อยู่เหนือเราเป็นอย่างไร อาคารของเราวางลงไปในดินอย่างไร หรือยกตัวขึ้นไปสู่ท้องฟ้าอย่างไร คุณลักษณะยังเกี่ยวข้องกับหน้าตาของสถาปัตยกรรม (Façade) ลักษณะของช่องเปิด ประตูหน้าต่าง ลวดลาย หรือหลังคา บอกเราให้ทราบถึง “เครื่องมือ” ของงานสถาปัตยกรรมเหล่านี้ คุณลักษณะยังเกี่ยวข้องกับวิธีการประกอบสร้าง แสดงให้เห็นถึงว่าสิ่งต่างๆ นั้นได้รับการทำขึ้นมาอย่างไร (How things are made?) นอกจากนี้คุณลักษณะที่คงที่แล้ว Norberg-Schulz ยังเพิ่มเติมอีกว่า คุณลักษณะของสถานที่ (Character of Place) สามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ตามรอบของเวลา เช่น ฤดูกาล ภูมิอากาศ หรือสภาพของแสงสว่างที่เปลี่ยนแปลงไป

นอกจากข้อเขียนในเชิงทฤษฎี แล้ว Norberg-Schulz ยังนำเอาวิธีการทางปรากฏการณ์วิทยามาใช้ อธิบายกรณีศึกษาของงานสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ ด้วย โดยมีกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอยู่ 2 กรณีด้วยกัน คือ เมือง KHARTOM (Norberg-Schulz, 1980: 113) ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคที่เป็นทะเลทรายและมีแม่น้ำไนล์ไหลผ่านกลาง โดยเริ่มพรรณนาตั้งแต่ภาพรวมของธรรมชาติ ไปจนถึงรูปแบบของสถาปัตยกรรม อีกกรณีศึกษาหนึ่งได้แก่ อาคารไม้ในยุโรป (Timber Building in Europe) (Norberg-Schulz,

1988: 105) ซึ่งเขานำเอาตัวอย่างบ้านที่สร้างจากไม้ในยุโรปมาอธิบายเปรียบเทียบ ลักษณะทางกายภาพ โครงสร้าง ซึ่งมีทั้งลักษณะร่วมและแตกต่างไปตามสถานที่ตั้ง

4. การตีความสถาปัตยกรรมของ Thomas Thiis-Evensen

Thomas Thiis-Evensen สถาปนิกชาวอร์เวย์ ในงานเขียน Archetypes in Architecture นำเสนอการตีความองค์ประกอบพื้นฐานที่สุดของงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ พื้น ผนัง และหลังคา เขาเสนอว่าเราสามารถตีความมิติที่มีชีวิตของงานสถาปัตยกรรมได้ด้วย “การแสดงออก” ถึงการดำรงอยู่ (Existential Expressions) สามประการของสถาปัตยกรรมด้วยกัน คือ Motion, Weight, และ Substance โดย “ความเคลื่อนไหว (Motion)” มีความหมายถึงองค์ประกอบในงานสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหรือเชิงซ้ำ ไม่ว่าจะองค์ประกอบนั้นจะดูเหมือนขยายออก เชื่อมต่อ หรือหยุดนิ่งในสภาวะสมดุลก็ตาม “น้ำหนัก (Weight)” กล่าวถึงองค์ประกอบที่แสดงออกถึงความหนัก หรือเบา ในขณะที่ “ความเป็นวัตถุ (Substance)” คือการแสดง ออกถึงความ เป็นวัตถุ ไม่ว่าจะ เป็นความนุ่ม-แข็ง หยาบ-ละเอียด ร้อน-เย็น สว่าง-มืด และอื่นๆ (Seamon, 2015)

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างของวิธีการตีความผ่านองค์ประกอบ “ผนัง” ซึ่ง Thiis-Evensen แบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ การแสดงออกในแนวนอน หรือ Breadth Theme การแสดงออกในแนวตั้ง หรือ Height Theme การแสดงออกถึงการผ่านเข้า (Entering) หรือ Depth Theme จากนั้นเขานำเอาการแสดงออกสองประเภทแรก มาแบ่งเป็นส่วน โดยแบ่งในแนวตั้ง 3 ส่วน (ซ้าย กลาง ขวา) แบ่งในแนวนอน 3 ส่วน (บน ล่าง กลาง) และนำทั้งสองแบบมาสร้างเป็นข้อสรุปได้เป็น 4 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มแสดงออกถึง การเคลื่อนไหว น้ำหนัก และความเป็นวัตถุที่มีความเฉพาะตัว ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง ภายใน-ภายนอกที่แตกต่างกัน

ในประเภทที่ 3 การแสดงออกถึงการผ่านเข้า หรือ Depth Theme เขาแบ่งความลึกออกเป็นประเด็นย่อยๆ อีก ได้แก่ รูปทรงหลัก (ความเรียบ หรือความโค้ง ลาด เอียงเข้า-ออกของผนัง) ระบบอาคาร (ทึบตัน โครงเบา หรือเป็นชั้นๆ) และประเด็นสุดท้าย คือช่องเปิด ซึ่งโดยส่วนใหญ่ก็คือประตูและหน้าต่าง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับช่องเปิดนี้ Thiis-Evensen เห็นว่ามีความสำคัญต่อการตีความ ภายใน-ภายนอกอย่างมาก หน้าต่างนั้นมีความหมายไปในด้านที่เป็นการต่อรองกันระหว่างภายในและภายนอก เราสามารถตั้งคำถามได้ว่า หน้าต่างบานนี้เชื่อมต่อหรือทำหน้าที่ปกป้อง ในทางกลับกัน ประตูคือองค์ประกอบของงานสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงการแทรกตัวเข้ามาจากภายนอก เป็นองค์ประกอบที่มีความหมายเบื้องต้นที่สุดของความเป็นอาคาร

จะเห็นได้ว่า การตีความของ Thomas Thiis-Evensen นั้น ถึงแม้จะหยิบเอาองค์ประกอบที่เป็นกายภาพของสถาปัตยกรรมมาเป็นตัวกลาง แต่แท้จริงแล้วการแสดงออกในการเคลื่อนไหว น้ำหนัก และความเป็นวัตถุ คือสิ่งที่ปรากฏต่อการรับรู้ในด้านต่างๆ ของมนุษย์ นอกจากนี้ในแง่ของกระบวนการศึกษา Thiis-Evensen ใช้วิธีการอภิปรายผ่าน การแยกย่อยและเปรียบเทียบแบบที่แตกต่างกัน และการสร้างคู่ตรงข้าม เช่นการแบ่งกลุ่มเป็น 4 กลุ่ม หรือแต่ละประเภทของการแสดงออกก็จะเป็นคู่ตรงข้ามของคุณสมบัติ เช่น เร็ว-ช้า หนัก-เบา หยาบ-ละเอียด เป็นต้น วิธีการสร้างการเปรียบเทียบดังกล่าวทำให้การตีความถูกอธิบายอย่างเป็นระบบ และมีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่าการตีความนั้นมีความเป็น อัจฉริยะ (Subjective) อย่างมาก ซึ่งเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ในการทำงานด้วยวิธีการทางปรากฏการณ์วิทยา ที่ไม่ได้ต้องการที่จะตอบคำถามของความเป็น “ภาพรวม” หรือ “ค่ากลาง” เพื่อนำไปใช้ในการอ้างอิง แต่เพื่อจะเปิดเผยความหมายที่แตกต่างออกไปจากค่ากลางเหล่านั้น อย่างไรก็ตามผู้ที่พยายามเสนอแนะแนวทางการตีความในงานสถาปัตยกรรมให้มีความน่าเชื่อถือ (Interpretive Trustworthiness) โดยแนะนำเอาไว้เป็น 4 แนวทางดังนี้ (Wachterhauser, 1986: 235 อ้างใน Seamon, 2015)

- ความครบถ้วน (Comprehensiveness) การตีความนั้นๆ จะต้องครอบคลุมประเด็นที่สำคัญๆ ใน

ตัวบทหรือสถานการณ์นั้นๆ (Text or Situation) หากตีความไม่ครบถ้วนหรือเพียงด้านใดด้านหนึ่ง ความหมายของสิ่งที่ตีความก็จะถูกบิดเบือนไป

- ความลึกของความหมาย (Semantic Depth) การตีความจะต้องมีความลึกของความหมายจากทั้งช่วงเวลา อดีต ปัจจุบัน และคาดเดาไปได้ถึงอนาคต สามารถสื่อสารและทำให้ระดับความเข้าใจของผู้อ่านขยายกว้างขึ้นได้

- ความครอบคลุม (Inclusivity) การตีความจะต้องมีลักษณะเป็นการรวบรวมข้ออ้างอิงต่างๆ เอาเข้ามาไว้ด้วยกัน การตีความจะต้องศึกษาอ้างอิงจากทั้งงานตีความชิ้นอื่นๆ เพื่อที่จะชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องที่อาจเกิดขึ้นได้

- โครงสร้างของงานสถาปัตยกรรม (Architectonic Structure) การตีความนั้นควรจะต้องเกี่ยวข้องกับการประกอบสร้าง และ เหตุปัจจัยของสถาปัตยกรรม (Architectonically and Telelogically) เพื่อค้นหาว่าระบบระเบียบและโครงสร้างของสถาปัตยกรรมนั้น มีผลต่อแบบแผนของความคิดมนุษย์อย่างไร

5. ความเป็นภายใน-ภายนอก ของ Edward Relph

Edward Relph ในงานเขียน Place and Placelessness มีเนื้อหาของการศึกษาโครงสร้างของความเป็นสถานที่ผ่านที่ว่างซึ่งมาจากประสบการณ์มนุษย์ โดยแบ่งประเภทของที่ว่างออกเป็นแบบต่างๆ เช่น Pragmatic Space, Perceptual Space, Existential Space, Planning Space, Cognitive Space, Abstract Space เป็นต้น เขาอธิบายว่าแต่ละประเภทของที่ว่างนั้นเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของมนุษย์อย่างไร (Seamon and Sowers, 2008: 44)

ในตัวอย่าง ที่ว่างของการมีอยู่ (Existence Space) ซึ่งเป็นตัวแทนของสภาพแวดล้อมในชีวิตประจำวัน และเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ เราสามารถมีประสบการณ์กับที่ว่างแบบนี้ได้โดยจิตสำนึกของตัวเอง ในช่วงเวลาที่ถูกรอรับด้วยความงามและความน่าเกรงขามของโบสถ์ในสมัยโกธิค เป็นต้น และถึงแม้จะแบ่งที่ว่างออกเป็นประเภทต่างๆ แต่ Relph ก็ย้ำว่าในความเป็นจริงแล้วแต่ละส่วนไม่ได้ทำหน้าที่แยกออกจากกัน แต่เกื้อหนุนกันให้เกิดเป็นประสบการณ์ในเชิงภาพรวม เช่น ความทรงจำ (Cognition) ในที่ว่างที่เกิดจากแผนที่อาจช่วยสร้างการรับรู้ (Perceptual) เกี่ยวกับสถานที่ให้ชัดเจนขึ้นได้

นอกจากเรื่องของที่ว่างแล้ว เขายังได้นำเสนอแนวคิดเรื่องความเป็นภายใน-ภายนอก (Insideness-Outsideness) (Relph, 1976: 49) โดยมีรายละเอียดที่ว่า ยิ่งระดับของความรู้สึกว่าอยู่ภายในของมนุษย์มีความเข้มข้นมากขึ้นเท่าไร ยิ่งทำให้การรับรู้ความเป็นตัวตนในสถานที่ของเขาชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในทางตรงกันข้ามกับความเป็นภายนอก (Outsideness) สภาวะที่ทำให้มนุษย์ตัดขาดและแปลกแยกออกจากความเป็นสถานที่ เช่น ความรู้สึก Homesick เมื่อไปอยู่ในสถานที่ใหม่ หรือสถานที่บางแห่งที่ขาดการสื่อสารกับมนุษย์ Relph เรียกสภาวะแบบนี้ว่า “Placelessness” และจัดให้ความรู้สึกที่ต่อสถานที่แบบนี้อยู่ใน ความเป็นภายนอกระดับมากที่สุดที่เรียกว่า “Existential Outsideness”

ความรู้สึกถึงความเป็นข้างใน-นอกนี้ สามารถแบ่งได้เป็น 7 แบบหรือระดับ ตั้งแต่ความรู้สึกถึงความเป็นภายนอกที่มากที่สุด คือ Existential Outsideness คือความรู้สึกแปลกแยกจากสถานที่อย่างรุนแรง รู้สึกถึงความไม่จริง ไม่พอใจ และถูกกดขี่ ในบางครั้งความรู้สึกดังกล่าวเกิดขึ้นจากจิตใต้สำนึก Objective Outsideness ความเป็นคนนอกโดยตั้งใจ ไม่มีความรู้สึกอยากผูกพัน และ มองสถานที่เป็นเพียงวัตถุเพื่อศึกษา มักจะเกิดขึ้นกับคนภายนอกที่ต้องทำงานศึกษาวิจัยสถานที่นั้นๆ Incidental Outsideness อ้างถึงสภาวะของสถานที่ที่ผ่านเข้ามา

ระหว่างกิจกรรมของเรา เช่น สถานที่ที่เราขับรถผ่านระหว่างที่กำลังจะไปยังที่อื่น

Vacuous Insideness ความรู้สึกถึงสถานที่นั้นจากสื่ออื่นๆ ไม่ใช่ประสบการณ์ที่มีโดยตรง เช่น การอ่านรูปภาพถ่าย ภาพเขียน เป็นต้น Behavioral Insideness สภาวะที่มนุษย์เริ่มเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถานที่โดยตั้งใจสามารถจดจำสิ่งของ หรือกิจกรรมที่อยู่ในสถานที่นั้นได้ Empathetic Insideness สภาวะที่ผู้ที่มีมาจากภายนอกเริ่มที่จะเข้าใจถึงความเป็นสถานที่นั้นในทางลึก เกิดความสนใจ เอาใจใส่ หรือแสดงออกอย่างจริงจัง ต่อความเป็นสถานที่นั้นๆ Existential Insideness สภาวะที่รู้สึกผูกพัน หรือรู้สึกถึงความเป็นบ้าน (Homeness) สภาวะดังกล่าวเป็นความรู้สึกที่มาจากจิตใต้สำนึก รู้สึกถึงความสำคัญและเป็นอันหนึ่งอันเดียวระหว่างตัวเรากับสถานที่นั้น

การศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่ในประเทศไทย

งานวิจัยหรือวิทยานิพนธ์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องความเป็น “สถานที่” (Place) โดยตรงในประเทศไทย ยังมีจำนวนไม่มากนัก กลุ่มของงานเขียนชิ้นแรกๆ ที่มีการอ้างถึงความเป็นสถานที่ได้แก่ งานเขียนของทิพย์สุดา ปทุมานนท์ ชื่อปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม (2539) โดยเป็นครั้งแรกที่มีการแปลคำว่า “Place” เป็นคำว่า “ถิ่นที่” เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ของคนและสิ่งแวดล้อมผ่านกรอบคิดปรากฏการณ์วิทยาจากนักปรัชญาในยุคแรกเริ่ม เช่น Heidegger หรือ Merleau Ponty เป็นต้น

วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของ ศศิธร คล้ายชม ชื่อ “สำนึกในถิ่นที่: กรณีศึกษาการออกแบบตึกแถวเมืองพระนครศรีอยุธยา” (2549) งานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ ดนัย นิลสกุล ชื่อ “สำนึกในถิ่นที่และความผูกพันกับถิ่นในย่านการค้าเก่า เมืองอุบลราชธานี” หรืองานของ Arifwidodo, Sigit Dwiananto และ Chandrasiri, Orana ในชื่อเรื่อง “The Relationship between Housing Tenure, Sense of Place and Environmental Management Practices: A Case Study of Two Private Land Rental Communities in Bangkok, Thailand” (2012) ทั้งสามงานมีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ ถึงแม้จะมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรม แต่ก็เพียงส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อมที่ใหญ่กว่าของย่านหรือชุมชนเมือง โดยใช้แนวความคิดเรื่อง Sense of Place และแนวคิดย่อยในกลุ่มเดียวกัน เป็นกรอบในการวิเคราะห์

งานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ Piyalada Devakula ในหัวข้อเรื่อง A Tradition Rediscovered: Toward an Understanding of Experiential Characteristics and Meanings of the Traditional Thai House (1999) เป็นงานวิจัยที่ใช้วิธีการ “ตีความ” สร้างกระบวนการ “ค้นหา” รากเหง้าของ “อัตลักษณ์” ของสถาปัตยกรรมไทย โดยใช้กรณีศึกษาเป็นเรือนไทยประเพณีภาคกลาง

ส่วนงานศึกษาที่ไม่ได้หยิบมาอ้างอิงนั้น ส่วนหนึ่งก็จะเป็นงานวิจัยที่นำเอาแนวคิดเรื่องความเป็นสถานที่นี้ไปใช้เพียงบางส่วน ในลักษณะของการค้นหาเอกลักษณ์-อัตลักษณ์หรือบ้างใช้คำว่าจิตวิญญาณ ในพื้นที่ศึกษาที่เป็นทั้งเมือง ภูมิทัศน์ และงานสถาปัตยกรรม โดยบ้างมีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปต่อยอดเป็นความร่วมมือ และถึงแม้จะมีเนื้อหาที่คาบเกี่ยวอยู่ แต่โดยมากมักจะไม่ได้อ้างอิงมาอย่างทฤษฎีเรื่องความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม จากการทบทวนเอกสารยังไม่พบงานศึกษาซึ่งอ้างถึงการนำเอาทฤษฎีเรื่องสถานที่โดยตรงมาใช้เป็นกรอบในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของไทย

อย่างไรก็ดีไม่ได้หมายความว่าไม่เคยมีเนื้อหาของความเป็น “สถานที่” ในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของไทยอยู่เลย แต่วิธีการอธิบายในลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสถาปัตยกรรมนี้ มักจะแทรกอยู่ในงานวิจัยในลักษณะของคำบรรยายเชิงพรรณนาหรือเป็นข้อสังเกต จากนักวิชาการที่มีความสนใจและ

ศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทยอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ก่อเกิดเป็นประสบการณ์หรือองค์รวมของความรู้ ความชำนาญในการสังเกตลักษณะเฉพาะตัวของงานสถาปัตยกรรมในแต่ละถิ่นที่ ข้อเขียนลักษณะนี้มักจะมีอยู่ในหมวดหมู่ของการตั้งถิ่นฐาน การบรรยายถึงความสัมพันธ์ของหมู่บ้านมาสู่อาณาเขตของเรือนหรือแม้แต่ในคำบรรยายภาพถ่าย

นอกจากนี้ยังมีข้อเขียนจากแหล่งอื่นๆ ที่ไม่ได้มาจากนักวิชาการทางสถาปัตยกรรมโดยตรง เช่น งานเขียน “เรือนไทย บ้านไทย” (2552) ของศรีศักร วัลลิโภดม ที่อธิบายที่มาของการอยู่อาศัยของชนชาติไทย โดยเชื่อมโยงให้เห็นมิติของประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และลักษณะภูมิศาสตร์ได้อย่างครอบคลุม หรือบทความเรื่องพื้นที่ในคติไทย (2538) ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2557: 112) ก็เป็นงานเขียนที่ตั้งข้อสังเกตถึงลักษณะของพื้นที่ในบริบทของความเป็นไทย ในประเด็นของขอบเขตของพื้นที่ในแนวระนาบและในแนวตั้ง ความแตกต่างของพื้นที่เฉพาะและพื้นที่ทั่วไป พื้นที่ของทั้งสองเพศ และการเข้าสู่พื้นที่อื่น

สรุปข้อสังเกตจากการทบทวนเอกสาร

การทบทวนเอกสารดังที่กล่าวไปแล้วในบทความชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของการนำเอากรอบความคิดเกี่ยวกับสถานที่และปรากฏการณ์วิทยา มาใช้เป็นวิธีการในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น นอกจากนี้ยังต้องการที่จะตรวจสอบกรอบความคิดดังกล่าวเพื่อนำไปกำหนดเป็นวิธีการศึกษาที่มีความเหมาะสม โดยยึดเอาความหมายเบื้องต้นของความเป็นสถานที่เป็นแกนหลัก เกิดเป็นข้อสรุปจากความคิดเห็นของผู้วิจัยแบ่งเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

1. งานสถาปัตยกรรมนั้นตั้งอยู่ระหว่าง ท้องฟ้า-พื้นดิน ภายใน-ภายนอก คำอธิบายดังกล่าวของ Norberg-Schulz ที่พัฒนามาจาก Foldfour (Earth, Sky, Motals, Divinities) ของ Heidegger มีความน่าสนใจทั้งในแง่การตีความปรากฏการณ์วิทยามาสู่งานสถาปัตยกรรม และหากใช้ข้อเสนอแนะของ Wachterhauser เป็นเกณฑ์ในการวัดความน่าเชื่อถือของการตีความแล้ว จะเห็นว่าคำอธิบายของ Norberg-Schulz มีความสอดคล้องกับข้อเสนอแนะทั้ง 4 ข้อ คือมีทั้ง ความครบถ้วนของคำอธิบาย (Comprehensiveness) ที่ว่างานสถาปัตยกรรมตั้งอยู่ระหว่างสิ่งใดบ้าง มีความหมายในทางลึก (Semantic Depth) ที่ทำให้เชื่อได้ถึงที่มาซึ่งสืบย้อนได้จากอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน มีความครอบคลุม (Inclusivity) ของการอ้างอิงจากทั้งปรากฏการณ์วิทยา ความรู้ทางด้านจิตวิทยาและอื่นๆ และประการสุดท้าย สามารถเชื่อมโยงมาสู่วิธีการประกอบสร้าง และเหตุปัจจัยในงานสถาปัตยกรรมได้ (Architectonically and Telelogically)

การสังเกตและตีความ งานสถาปัตยกรรมจากโลก “ภายนอก” ของธรรมชาติแวดล้อม ภูมิประเทศ พิษุพรรณหรือแม้แต่สังคมของมนุษย์ที่มีขนาดใหญ่กว่างานสถาปัตยกรรม เช่น เมือง หรือชุมชน มาสู่โลก “ภายใน” ของวิถีชีวิตภายในเรือน วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่วางของผู้ที่อาศัยต่างเพศและวัย ผ่านตัวกลางของสถาปัตยกรรมคือ *ผนัง* และช่องเปิดแบบต่างๆ

เช่นเดียวกับการอธิบายงานสถาปัตยกรรมด้วยองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับ “พื้นดิน” เช่น โครงสร้างของฐานราก หรือวิธีการที่งานสถาปัตยกรรมนั้นถูกวางลงไปบนดิน การแสดงออกขององค์ประกอบพื้นเรือน ระดับความสูงและวิธีการยกตัวเองขึ้นในแนวตั้ง การใช้สอยและการสร้างขอบเขตพื้นที่รอบเรือน ในขณะที่ “ท้องฟ้า” นั้นเกี่ยวข้องตั้งแต่การปกป้องพื้นที่ภายในจากภูมิอากาศ แดด ลม ฝน โครงสร้างและรูปทรงของหลังคา การแสดงออกถึงลวดลายประดับบนหลังคา การเก็บสิ่งของในตำแหน่งสูง หรือความเชื่อทางจักรวาลวิทยาที่แสดงออกถึงความเชื่อ

ของสิ่งที่อยู่สูงเหนือโลกมนุษย์ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า คำอธิบายดังกล่าวล้วนมีอยู่แล้วในการศึกษางานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นปัจจุบัน เพียงแต่ไม่ได้ถูกจัดให้อยู่ในระบบของการตีความลักษณะนี้ การสร้างคำอธิบายและเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งหมดเข้าด้วยกันผ่านโครงสร้างของกลุ่มคำดังกล่าว น่าจะเป็นการนำเสนอความเป็นสถานที่ในลักษณะองค์รวมให้เกิดขึ้นได้

2. Space ในฐานะเครื่องมือหลักในการศึกษาความเป็นสถานที่ ถึงแม้ว่าตัวแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นสถานที่เองจะเกิดขึ้นมาจากกรวิพากษ์ “ที่ว่าง (Space)” ในยุคสมัยใหม่ แต่จากการทบทวนเอกสารแสดงให้เห็นว่าเราสามารถอธิบายโครงสร้างของความเป็นสถานที่จากที่ว่างได้ Norberg-Shulz อธิบายถึง “ที่ว่าง” ซึ่งสามารถเข้าใจได้ด้วยคำศัพท์และความรู้ ที่ใช้อยู่แล้วในการศึกษาทางสถาปัตยกรรม แต่ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับความเป็นศูนย์กลาง ทางสัญจร และกลุ่มของกิจกรรม (Center, Path, Domain) ในขณะที่ Reph ให้ความสำคัญที่ว่างแบบต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากประสบการณ์ของมนุษย์

3. มนุษย์ คือผู้ที่ให้ความหมายของความเป็นสถานที่ ในขณะที่ที่ว่างเป็นองค์ประกอบสำคัญของงานสถาปัตยกรรม มนุษย์ผู้อาศัยคือผู้ที่ให้คุณค่าความหมายของที่ว่างนั้น ประสบการณ์ ความหมาย คุณค่า ความทรงจำ การใช้สอย ความจำเป็น ความชอบหรือไม่ชอบ แยกแยะได้ รู้สึกผูกพัน คือรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่มีต่อสถานที่ในแบบต่างๆ ซึ่งอาจจัดรวมกลุ่มกันเป็นประเภทเพื่อกำหนดกรอบศึกษาได้หลายแบบ เช่น กลุ่มของความทรงจำ พฤติกรรม อารมณ์ (ที่นำไปสู่รูปทรง การใช้สอย และความหมาย) กลุ่มของความรู้สึกแบบต่างๆ (Sense of Place) หรือการจัดระดับของคุณค่าด้วยความเป็นภายใน-ภายนอก เป็นต้น ในแต่ละกลุ่มก็มีความเหมาะสมที่จะนำมาเป็นเครื่องมือศึกษาในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน

อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า วิธีการทางจิตวิทยา ได้รับการอ้างอิงถึงบ่อยครั้งในงานเขียนเรื่อง Place ของ Norberg-Schulz เกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้วิจัยคาดคะเนว่าการศึกษาทางจิตวิทยา ณ ขณะนั้นน่าจะได้รับการยอมรับว่าสามารถสืบค้นลงไปที่ ความรู้สึก-ความทรงจำที่ “ดั้งเดิม” หรือ “แก่น” ในตัวมนุษย์ได้อย่างน่าเชื่อถือ และน่าจะยังมีความรู้ที่ใหม่มากในขณะนั้น (Norberg-Schulz, 1988: 29) นอกจากนั้นยังอ้างอิงถึงทฤษฎีทางจิตวิทยา ของ Gestalt, Piaget และ Lynch ในข้อเขียนอยู่หลายครั้ง

ยังมีข้อสังเกตที่สอดคล้องกันอีกว่า ในหน่วยวิจัยของปรากฏการณ์วิทยาเอง ก็มักจะพบความรู้ทางจิตวิทยา ความทรงจำและการรับรู้อยู่เสมอ ตั้งแต่ในงานเขียนของ Maurice Merleau Ponty เรื่อง Phenomenology of Perception (1996) ซึ่งมีเนื้อหาส่วนหนึ่งเกี่ยวกับร่างกายของมนุษย์และการรับรู้ ในงานวิจัยของสันต์ซึ่งวิเคราะห์งานเขียนทางปรากฏการณ์วิทยาของ ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์ (สันต์ 2011: 58) ก็มีการยกตัวอย่างหน่วยวิจัยทางจิตวิทยา ในงานเขียนเรื่อง The Hidden Dimension ของ Edward T. Hall และ การรับรู้พื้นที่ด้วยการมองเห็นในหนังสือเรื่อง The Architect's Eye (1997, 2540) ของ Tom Porter หรือในงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่เมืองกับการค้นหาความทรงจำร่วมในชุมชนของ Aldo Rossi และ Kevin Lynch การรับรู้ความเข้มของแสงที่สัมพันธ์กับความรู้สึกของ Junichiro Tanizaki หรืองานเขียนในช่วงเวลาร่วมสมัยของ Juhani Pallasmaa ในเรื่อง The Eyes of The Skin (2005) ซึ่งเป็นข้อเขียนเชิงปรากฏการณ์วิทยา ที่มีเนื้อหาชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของประสาทสัมผัสด้านอื่นๆ ในสถาปัตยกรรมที่นอกเหนือจากการมองเห็น

ถึงตรงนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นผ่าน “การรับรู้” โดยเฉพาะประสาทสัมผัสในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น และการศึกษา “ความทรงจำ” ในฐานะตัวแทนของความหมาย น่าจะสามารถเป็นเครื่องมือในการศึกษาความเป็นสถานที่ในบริบทของงานวิจัยชิ้นนี้ได้

จากการทบทวนเอกสารมีหลายวิธีการที่นำมาใช้ในการศึกษาความทรงจำ เช่น การสัมภาษณ์ การตอบ

แบบสอบถาม การสังเกตและตีความ หรือการวาดรูป เป็นต้น โดยผู้วิจัยมีความสนใจในวิธีการ “วาดรูปเรือน” ประกอบร่วมกับวิธีการอื่นๆ โดยมีสมมติฐานที่ว่า การวาดเป็นหนึ่งในวิธีการสื่อสารความหมายที่ดั้งเดิมที่สุดวิธีการหนึ่งของมนุษย์ การวาดจะช่วยให้เราเห็นความสัมพันธ์ของตำแหน่งต่างๆ ในเรือนผ่านผู้อาศัยในฐานะบุรุษที่หนึ่ง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของที่ว่าง และคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมที่ถูกจดจำ นอกจากนี้ยังอาจจะทำให้เราเห็นถึงวิธีการสร้างภาพตัวแทนของงานสถาปัตยกรรมที่มาจากผู้อาศัยโดยตรง การวาดรูปบ้านยังเป็นวิธีการหนึ่งในทฤษฎีทางจิตวิทยาที่เรียกว่า Projective Test หรือ การวาดภาพบ้าน-ต้นไม้-คน (House-Tree-Person or H-T-P) ที่ใช้สำหรับสำรวจจิตใต้สำนึกของผู้ที่วาดรูปนั้น ประการสุดท้าย มีตัวอย่างของการศึกษาสภาพแวดล้อมที่ใช้การวาดเป็นเครื่องมือ เช่น งานศึกษาของ Lynch ชื่อ The Image of the City (1960) ซึ่งใช้การวาดมาสำรวจความทรงจำและการรับรู้ของมนุษย์ในเมือง เป็นต้น จากเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมด ข้อเสนอเรื่องวิธีการศึกษาความทรงจำโดยการวาดเรือน เพื่ออ่านถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเรือนที่เขาอาศัยอยู่ จึงน่าจะเป็นวิธีการที่มีความเป็นไปได้ในการนำมาสืบค้นถึงความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้

นอกจากเรื่องการรับรู้และความทรงจำแล้ว มนุษย์ทุกๆ คนผู้อาศัยอยู่ในเรือนพื้นถิ่นนั้นๆ ควรจะถูกให้พิจารณาในฐานะบุรุษที่หนึ่งซึ่งล้วนมีความแตกต่างกันตั้งแต่เรื่องพื้นฐานทั้งเพศและวัย นำไปสู่การให้คุณค่าความเป็นสถานที่ที่แตกต่างกัน เกิดเป็นปรากฏการณ์ที่หลากหลายไม่ใช่เพียงข้อมูลที่มาจากผู้อาศัยคนใดคนหนึ่ง ซึ่งนำไปสรุปเป็นตัวแทนของความเป็นสถานที่ในเรือนพื้นถิ่นนั้นๆ

4. ลักษณะของตัวแปรในการศึกษาความเป็นสถานที่ ท้องฟ้า-ผืนดิน ความเป็นภายใน-ภายนอก ความหนัก-เบา ช้า-เร็ว ความหยาบ-ละเอียดของวัสดุ มีลักษณะเป็นการสร้างคำอธิบายเชิงเปรียบเทียบในลักษณะคู่ตรงข้าม ซึ่งเป็นวิธีการที่น่าสนใจในการนำเอามาใช้สร้างคำอธิบายงานศึกษาเชิงคุณภาพของความเป็นสถานที่ในงานสถาปัตยกรรม

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ถึงแม้ลักษณะของตัวแปรที่นำมาใช้จะเป็นลักษณะคู่ตรงข้าม แต่ในหลายกรณีก็ไม่ได้เป็นการแบ่งแยกออกจากกันในลักษณะทวินิยมของสีขาว-สีดำ แต่มีการสร้างตัวแปรอื่นๆ ที่อยู่ระหว่างขั้วทั้งสองขึ้นมาช่วยขยายความอีก เช่น ในตัวอย่างของคู่ตรงข้าม Insideness- Outsideness ของ Relph ที่มีตัวแปรอื่นอีก 5 แบบแทรกอยู่ระหว่างขั้วทั้งสองของความเป็นภายใน-ภายนอก ซึ่งมีทั้งที่เปรียบเทียบแตกต่างกันเล็กน้อยในเชิงปริมาณ หรือแตกต่างกันในด้านของวิธีการรับรู้ (เช่น Vacarious Insideness คือความรู้สึกถึงสถานที่ที่เกิดขึ้นจากสื่ออื่นๆ ไม่ใช่ประสบการณ์ต่อสถานที่โดยตรง) ทำให้คำอธิบายที่เกิดขึ้นมีความละเอียดอ่อน มีองค์รวมของความสัมพันธ์ที่หลากหลาย และไม่ได้มีโครงสร้างของการอธิบายที่ตายตัว ข้อสังเกตดังกล่าวมีความน่าสนใจในการนำไปพัฒนาเป็นตัวแปรในงานศึกษาวิจัยต่อไปได้

5. การศึกษาในแนวลึกและในแนวระนาบ เป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของปรากฏการณ์วิทยาก็คือการย้อนกลับไปสู่ “แก่น” “รากเหง้า” และความดั้งเดิมต่างๆ ที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์นั้นมีความหมาย สิ่งนี้สะท้อนลงไปบนงานเขียนของ Norberg-Schulz ที่พยายามจะค้นหาปัจจัยที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ (Existence) ที่ปรากฏอยู่ในงานสถาปัตยกรรม อย่างไรก็ตามการมุ่งหาความดั้งเดิมจากอดีต ทำให้ข้อเขียนของเขามักจะละเลยประเด็นสำคัญอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันจริงๆ เช่น เรื่องของการใช้สอย วิถีชีวิต และมุมมองจากผู้อาศัย เป็นต้น

เกี่ยวกับเรื่องการค้นหาความดั้งเดิมนี้ มีข้อสังเกตที่กล่าวถึงลักษณะของปรากฏการณ์วิทยาว่าเป็นความ

พยายามที่จะ “...สร้างสภาวะของการมีอยู่ของเราโดยการย้อนกลับไปก่อนยุคสมัยใหม่...” (สันต์, 2554: 42) ทศณะดังกล่าวน่าจะมาจากการที่ตัวปรัชญาเองนั้นเกิดขึ้นมาเพื่อวิพากษ์ความเป็นยุคสมัยใหม่ ดังนั้นจึงอาจมีลักษณะบางอย่างของการปฏิเสธปัจจุบันแฝงอยู่ในตัวเอง

ในทัศนะของผู้วิจัยมีความเห็นว่า การมุ่งค้นหาความดั้งเดิมของปรากฏการณ์วิทยานั้น มีความน่าสนใจในแง่ของการขุดค้นเพื่อนำเอาความหมายแฝงที่อยู่ในสถานที่ออกมาจากการตีความหรือความทรงจำ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นวิธีการศึกษาในแนวลึก อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวถึงธรรมชาติของความเป็นสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวมของสิ่งทั้งหลายหลาย มีลักษณะของความสัมพันธ์ด้านกว้างหรือในแนวระนาบอยู่ในตัวเอง และจากการทบทวนเอกสารเรื่องของวิถีชีวิต ความเชื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกรักที่มาจากผู้อาศัยนั้น ล้วนมีความสำคัญต่อนิยามของความเป็นสถานที่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาปัจจุบัน ดังนั้นการจะเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสถานที่โดยไม่มีติดต่อกับกับดักของความคิดแบบย้อนอดีต ผู้ศึกษาจึงควรที่จะสร้างวิธีการศึกษาความเป็นสถานที่จากแนวแกนทั้งสองร่วมกัน

เอกสารอ้างอิง

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2551. **รัฐศาสตร์แนววิพากษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ต้นข้าว ปาณินท์. 2553. **คนและความคิดทางสถาปัตยกรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2557. **ผ้าขาวม้า, ผ้าขี้ริ้ว, กางเกงใน, และ ฯลฯ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2552. **เรือนไทย บ้านไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- อนุวิทย์ เจริญศุกกุล. 2541. “อุบายไปสู่การสร้างสรรคงานสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยจากรากวัฒนธรรมท้องถิ่น”. **วารสารอาษา**. (มกราคม 2541): 66-71.
- Bachelard, G. 1964. **The Poetics of Space**. New York: Orion Press.
- Hashem, H. Abbas, Y. Akbar, H. and Nazgol B. 2013. “Comparison the Concepts of Sense of Place and Attachment to Place in Architectural Studies”. **Australian Journal of Basic and Applied Sciences**. 7(1): 219-227.
- Johnson, P. 1994. **The Theory of Architecture: Concepts Themes & Practices**. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Jorgensen, B. and Stedman, R. 2001. “Sense of Place as an Attitude: Lakeshore Owners Attitudes toward their Properties”. **Journal of Environmental Psychology**. 21: 233-248.
- Najafi, M and Mustafa K. 2011. “The Concept of Place and Sense of Place In Architectural Studies”. **International Journal of Human and Social Sciences**. 6(3): 187-193.
- Norberg-Schulz, C. 1971. **Existence, Space and Architecture**. London: Studio Vista Limited.
- _____. 1980. **Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture**. London: Academy Editions.
- _____. 1988. **Architecture: Meaning and Place**. NY: Rizzoli International Publications, Inc.
- Oliver, P. (ed.). 1998. **Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World**. New York:

Cambridge University Press.

Pallasmaa, J. 2005. **The Eye of the Skin: Architecture and Senses**. Great Britain: Wiley-Academy.

Relph, E. 1976. **Place and Placelessness**. London: Pion.

Seamon, D. and Sowers, J. 2008. "Place and Placelessness, Edward Relph". **Human Geography**.
London: Sage. pp. 43-51.

Seamon, D. 2000. "A Way of Seeing People and Place: Phenomenology in Environment- Behavior
Research". **Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research**. New York:
Plenum. pp. 157-177.

Tuan, Y. 2001. **Space and Place: The Perspective of Experience**. Minneapolis: University Of
Minnesota Press.

Eyck, A.V. 1961. "The Medicine of Reciprocity Tentatively Illustrated". **Forum**, 15(6): 237-238.

ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

รชฎ สาตราวุธ. 2554. ปรากฏการณ์วิทยา Phenomenology. [ออนไลน์] [อ้างเมื่อ 25 สิงหาคม 2557]. เข้าถึงได้
จาก: <http://www.philospedia.net/phenomenology.html>

สันต์ สุวัจจราภินันท์. 2554. จากญาณวิทยาสู่กระบวนวิธีวิจัย: ศึกษาปรากฏการณ์วิทยาในสถาปัตยกรรม.
[ออนไลน์] [อ้างเมื่อ 24 กรกฎาคม 2557]. เข้าถึงได้จาก: http://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=MRG5280036

Agnew, J. and Livingstone, D. 2011. Chapter 23: Space and Place. [Online] [Cited 25 August 2014].
Available from: <http://www.sscnet.ucla.edu/geog/downloads/856/416.pdf>

Seamon, D. 2015. Hermeneutics and Architecture: Buildings-in-Themselves and Interpretive
Trustworthiness. [Online] [Cited 13 April 2015]. Available from: http://www.academia.edu/10303462/Hermeneutics_and_Architecture_Buildings-in-Themselves_and_Interpretive_Trustworthiness_forthcoming_2016

_____. 2000. Phenomenology, Place, Environment, and Architecture: A Review. [Online]
[Cited 13 September 2014]. Available from: http://www.arch.ksu.edu/seamon/Seamon_review_EAP.htm

Smith, D. 2013. "Phenomenology", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2013
Edition). [Online] [Cited 13 September 2014]. Available from: <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/phenomenology/>